

GEOGRAFICKÉ ROZŠÍRENIE ZMENY $ch > h$ VO VÝCHODO-SLOVENSKÝCH NÁREČIACH

ŠTEFAN LIPTÁK

Medzi charakteristické znaky východoslovenských nárečí na Spiši a v býv. Abaujskej stolici patrí zmena $ch > h$. Vykonaná je v týchto prípadoch:¹

- a) na začiatku slova pred samohláskami, napr. *hiža, horoba, hitro, hožic, hovac, horosc, hotar, hudoba, harčec*;
- b) pred znelými spoluohláskami na začiatku a vnútri slova napr. *hren//hriň, hleb(p)//hlib(p), hribet, zdehnuc, hvost, hvila, hvaric*;
- c) medzi dvoma samohláskami, napr. *muha, orehi, mehi, macoha, bliha, brehac, ohabic, pahac*:

V postavení na začiatku, vnútri a na konci slova pred neznelými spoluohlás-kami zmena nenastala. Slabšie alebo až veľmi slabo trené ch je v týchto pozících najmä v Abauji.

Zmena $ch > h$ je pravidelná na Spiši, a to v ohraničení čiarou, ktorá prechá-dza od Popradu na východ obcami: Gánovce, Filice, Stratená, Dedinky, Tichá Voda, Stará Voda, Krompachy, Vítkovce, Spišské Podhradie a Závada a má pokračovanie v goralských nárečiach na severnom Spiši;² v Abauji zaberá úze-mie od čiary spájajúcej obce: Opátka, Nováčany, Myslava, Malá Vieska, Ploské, Klečenov na juh, presahuje do juhozápadnej časti Zemplína na juh od obcí Las-tovce, Veľká Toroňa, Slovenské Nové Mesto. V Šariši je v mestách Lipany, Sa-binov, Bardejov, Prešov, Veľký Šariš, Soľná Baňa a Solivar (pozri mapu).

Mimo tohto územia sa zmena $ch > h$ vyskytuje len v jednotlivých slovách, a to napr. *hlop, hlapec, hren//hriň, habza//haps, thor//thur, terha, Mihal//Mihal, Mihalouce* (pozri mapu).

¹ Vychádzali sme z materiálu zozbieraného v r. 1947—1951 podľa Dotazníka pre výskum slovenských nárečí, ktorý zostavil E. Pauliny a J. Štolc. Pre úplnosť sme vyexcerpovali aj materiál, ktorý zozbieral V. Vážný pred vyše 30. rokmi. Použili sme tiež doteraz uverejnené nárečové texty jednotlivých bádateľov a texty z archívu dialekto-logického oddelenia ÚSJ SAV v Bratislave.

² Toto rozšírenie na Spiši sa v podstate zhoduje s tým, ktoré podal J. Štolc. Pozri jeho *Zprávy o zbieraní dialektického materiálu na Spiši*, Carpatica I-a, Praha 1936, 227—236, 3 mapy, najmä prehľadnú mapu dôležitých izoglos v nárečí spišskom; tam aj izoglosa, ktorá určuje západnú a východnú hranicu územia so zmenou $ch > h$ s poznámkou (Ne-dokončená!).

Stav zmeny *ch* > *h* na skúmanej oblasti je v podstate taký, ako ho zistili bádatelia aj v predchádzajúcich rokoch.

Zmena *ch* > *h* upútala pozornosť dialektológov už v minulosti. F. Pastrnek³ ju uvádza bez bližšieho objasnenia. S. Czambel⁴ už naznačil, že tu ide o akúsi „bezpravidelnosť“ a „zmutok“ a že tu „bojuje so sebou výslovnosť slovenská, poľská, ruská, poprípade zhora aj maďarská“.⁵ L. Novák⁶ sa zase domnieval, že ešte γ bolo splynulo s blízkym *x* (*ch*) pod vplyvom poľskej, resp. malopoľskej výslovnosti.⁷ Predpokladal, že „vzdialenejší venkov bol akiste najmä v hospodárskom styku s mestami a mohol tam počuť všade príťažlivú ‚panskú‘ výslovnosť poľskú, ktorá mohla mať tiež vliv na splynutie spirantickej striednice praslovanského *g* s *x*“.⁸ Z. Stieber⁹ mysel, že výslovnosť hláska *h* miesto *ch* vznikla vo východoslovenských nárečiach pod vplyvom maďarskej a nemeckej výslovnosti. S ním súhlasil aj J. Liška.¹⁰ Podobný názor vyslovil J. Štolc¹¹ a niektorí ďalší bádatelia.¹² J. Stanislav súčasne zmenu *ch* > *h* prijíma ako prejav maďarského vplyvu, ale sa domnieva, že mohla vzniknúť aj domácim vývinom. Svoj názor opiera o stav v poľských a srbochorvátskych nárečiach, kde sa táto zmena tiež uskutočnila a kde maďarský vplyv nemožno predpokladať.¹³ Príklady na tú istú zmenu sú aj v iných oblastiach. Napríklad v nárečí presídlených Slovákov a Čechov v Bulharsku pod vplyvom bulharského jazyka, ktorý nepozná fonému *h*, ale iba *ch* sa nerozoznáva *ch* od *h* a navzájom sa obidve spolu-hlásky zamieňajú, napr.: *chistorija*, *chrubje*, *vod ničecho* a naopak: *Vrhlabi*, *hodit*, *hitil*.¹⁴ Podobne v poľských dialektoch juhozápadného Sliezska, ktoré susedia s českými nárečiami, sa vyslovuje *h* namiesto *ch*.¹⁵ V goralských obciach na severnom Spiši sa namiesto *ch* vyslovuje dôsledne *h*: *muha*, *hleba*. V stredosloven-

³ F. Pastrnek, SP 13, 1893, 432.

⁴ S. Czambel, *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*, Martin 1906, 158.

⁵ S. Czambel, c. d., 158.

⁶ L. Novák, *Zmena g > h v slovenčine*, SMS VIII, 1930, 19.

⁷ L. Novák, c. d., 19.

⁸ L. Novák, c. d., 19.

⁹ Z. Stieber, *Lud słowiański*, I, A, Kraków 1929, 40.

¹⁰ J. Liška, *K otázke pôvodu východoslovenských nárečí*, Martin 1944, 46.

¹¹ J. Štolc, *Spišský list z roku 1782*, JČ VII, 1953, 101—102. Pozri aj jeho *Zprávy o dialektologickej činnosti vo Spiši*, Carpatica I, zv. 2. A (duchověda), Praha 1939, 197—204; *Dialektické členenie spišských nárečí*, LS I/II, 1939/1940, 197—207 s mapou; *O pôvode mena rieky Chornád—Hornád*, JS V, 1951, 152—166 a tiež tam *Jazyk levočských slovenských prisah zo XVI.—XIX. storocia*, 197—247.

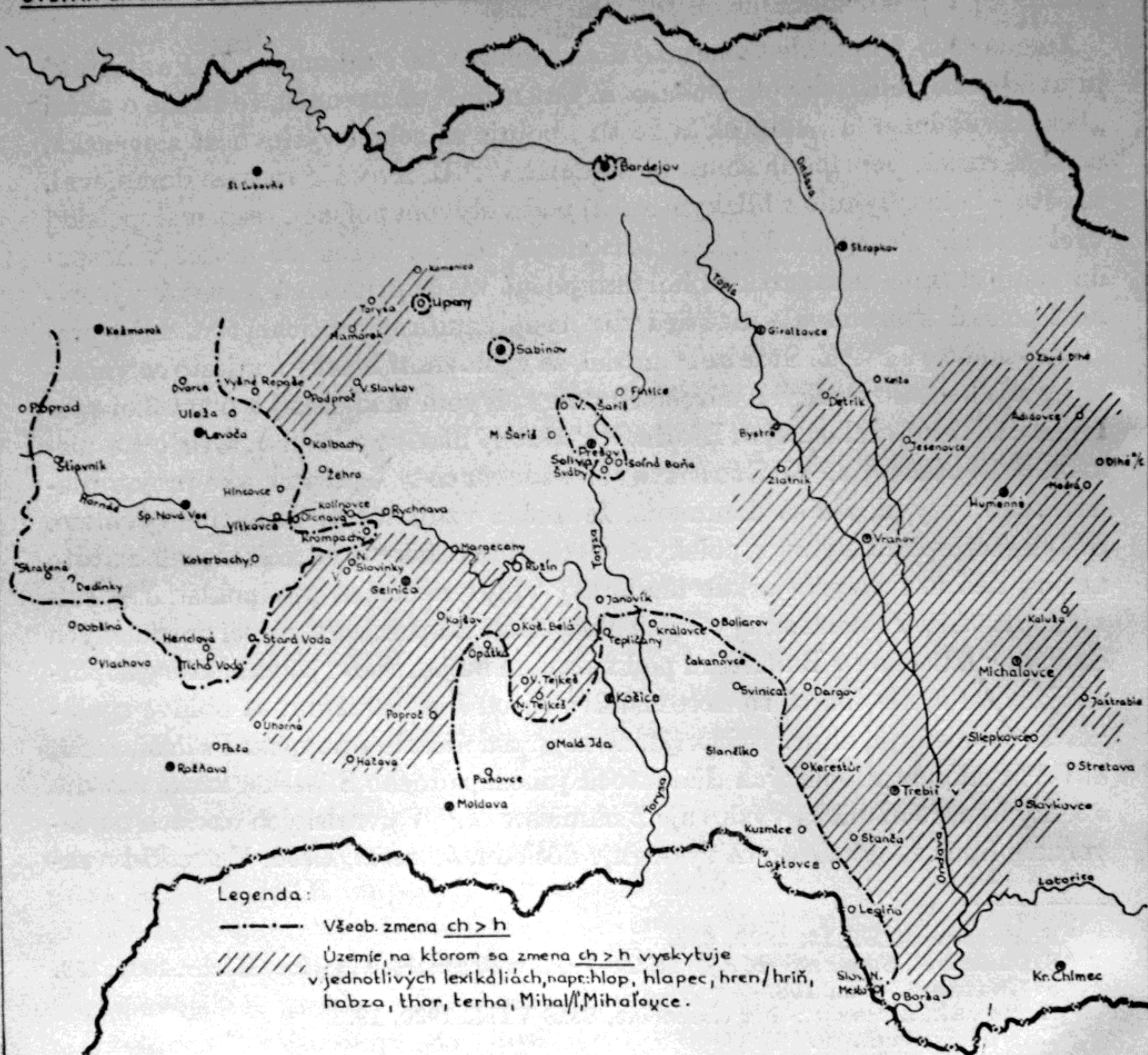
¹² F. Trávníček, *Historická mluvnica československá*, Praha 1935, 125; V. Vážný, Bratislava XI, 71; E. Pauliny, *Vývoj nárečí vo vzťahu k vývoju spoločnosti*, sb. Problémy marxistické jazykovedy, Praha 1962, najmä str. 516; J. Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka I*, Bratislava 1958, 516; J. Orlovský, *Hláskoslovný systém karloveského nárečia*, Slovanská Bratislava II—III, 1950, 266.

¹³ J. Stanislav, *Dejiny I*, 516.

¹⁴ V. Blanár, *Vplyv bulharčiny na jazyk Slovákov a Čechov v Bulharsku*, JS V, 1951, 109.

¹⁵ A. Kellner, *Příspěvek k fonologii slezskopolských nárečí na Těšínsku*, Recueil linguistique de Bratislava, vol. I, Bratislava 1948, 191n.

ŠTEFAN LIPTÁK: GEOGRAFICKÉ ROZSÍRENIE ZMENY $ch > h$ VO VÝCHODOSLOVENSKÝCH NÁREČIACH

ských nárečiach je v niekoľkých slovách *h* namiesto *ch*: *paholok*, *paholček*,¹⁶ *ňehat*, *ňahať* a ī. Na západnom Slovensku máme *h* miesto *ch* v nárečí obce Karlova Ves,¹⁷ Lamač, Devínska Nová Ves, Dúbravka, Záhorská Bystrica a Mást.¹⁸

K chronológii zmeny *ch > h* vo východoslovenských nárečiach sa vyslovil J. Liška¹⁹ a J. Štolc.²⁰ J. Liška podotýka, že spoluhláska *ch* sa nenahrádzala

¹⁶ J. Stanislav, *Dejiny I*, 513; uvádza aj niekoľko ďalších zápisov s *h* z oblasti Tekova, Turca a Liptova.

¹⁷ J. Orlovský, *Hláskoslovny systém*, 266.

¹⁸ Pozri prácu V. Vážný, *Čakavské nárečí v slovanském Podunají* (Sborník FF UK v Bratislavě, V, č. 47, 2), Bratislava 1927, 121—336, najmä slovník.

¹⁹ J. Liška, *K otázke pôvodu*, 46.

²⁰ J. Štolc, *Spišský list*, 101.

spoluhláskou *h* všade v tom istom čase. Miestami je to podľa neho jav veľmi mladý. Napríklad uvádza, že na rozhraní šarišsko-abovskom (Kostolany nad Hornádom, Tepličany) najstaršia generácia 60—80-ročných ešte zreteľne vyslovuje i rozoznáva *ch* (*x*) od *h*, kým mladší vyslovujú tam už len *h*.²¹ J. Štołc myslí, že vznik zmeny *ch* > *h* vo východoslovenských nárečiach siaha hlboko do obdobia pred 18. storočím. Počiatky zmeny *ch* > *h* treba hľadať nepochybne už v období, keď vznikli podmienky vzájomného kontaktu slovenčiny, maďarčiny a nemčiny a používania týchto jazykov tými istými ľuďmi.²² To znamená, že máme ich hľadať už v prvých osídleniach Madarov a Nemcov medzi slovenským obyvateľstvom na východnom Slovensku v mestách a pri hlavných obchodných križovatkách.²³ Nemeckí a maďarskí obyvatelia v styku so slovenským obyvateľstvom hovorili zaiste po slovensky zvukovými prostriedkami vlastného jazyka. Namiesto slovenského *ch* vyslovovali bezpochyby *h*. Táto výslovnosť zovšeobecnela potom aj medzi slovenským obyvateľstvom.²⁴ Počiatky vzniku a šírenia zmeny *ch* > *h* vo východoslovenských nárečiach sú teda skôr staršieho ako mladšieho dátu.

V tomto príspevku nám išlo o spresnenie zemepisného rozšírenia zmeny *ch* > *h* na východoslovenskom nárečovom území ako zmeny systémovej, pravidelnej i menej pravidelnej, sporadickej (len v niektorých slovách); porov. mapku, a o rekapituláciu doterajších názorov na jej vznik.

²¹ J. Liška, *K otázke pôvodu*, 46.

²² Opierame sa tu o tézu U. Weinreicha (*Languages in contact*, New York 1953, 1), ktorú vyslovil v súvislosti s jazykovými kontaktmi. Viac o tom pozri v práci V. J. Rozen-cvejg, *O jazykových kontaktach*, Voprosy jazykoznanija, č. 1, Moskva 1963, 57—66.

²³ O prílive cudzieho obyvateľstva na východné Slovensko pozri napr.: V. Chaloupecký, *Staré Slovensko*, Bratislava 1923, 296—297, 314; A. L. Petrov, *Příspěvky k historické demografii Slovenska*, Bratislava 1923, 46—69; F. Bokes, *Dejiny Slovákov a Slovenské demografii Slovenska*, Bratislava 1946, najmä *ska od najstarších čias až po oslobodenie*, Slovenská vlastiveda IV, Bratislava 1946, najmä str. 103; Fekete Nagy Antal, *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása*, Budapest 1934, 3 mapky.

²⁴ J. Štołc, *Spišský list*, 101—102.